

**Департамент освіти Полтавської міської ради
Гімназія №7 імені Т. Г. Шевченка
Полтавської міської ради**

Юрченко О. В.

**Красознавчий матеріал
на уроках української мови**

Упорядник: Юрченко Оксана Володимирівна, учитель української мови і літератури Гімназії №7 імені Т. Г. Шевченка Полтавської міської ради

Рецензенти :

Солончук Ірина Василівна, консультант Центру професійного розвитку педагогічних працівників Полтавської міської ради;

Костіна Людмила Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Гімназії №7 імені Т. Г. Шевченка Полтавської міської ради

У навчальному посібнику вміщено тексти (фрагменти нарисів, статей, розвідок) про Полтаву: історію міста, видатних діячів, архітектурні пам'ятки. До них додаються завдання, пропоновані учням 8-11 класів згідно із мовленнєвою змістовою лінією чинної програми з української мови Міністерства освіти і науки України. Дидактичний матеріал спрямований на реалізацію міжпредметних зв'язків.

Посібник рекомендовано для вчителів української мови і літератури.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ.....	5
1.1. Імена вулиць Полтави	5
1.2. Історія однієї вулиці.....	6
1.3. Звідки походить назва Панянки?.....	7
1.4. Дуб Шевченка.....	8
1.5. Хрестовоздвиженський монастир як свідок подій минувшини	9
1.6. Хрестовоздвиженський монастир – унікальна пам’ятка архітектури .	10
1.7. Свято-Успенський собор	11
РОЗДІЛ 2. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 9 КЛАСІ	14
2.1. З нагоди дня народження Івана Котляревського	14
2.2. Цілюще джерело Панянки	14
2.3. Тут оживає історія	16
2.4. Духовні символи Полтави	16
2.5. Полтава і Микола Гоголь	17
РОЗДІЛ 3. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ	19
3.1. Легендарна Маруся Чурай.....	19
3.2. Мартин Пушкар	20
3.3. Героїчна слава міста	22
3.4. Неправдивий переказ	23
3.5. Світ поезії	23
РОЗДІЛ 4. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11 КЛАСІ	26
4.1. Що означає назва нашого міста?.....	26
4.2. Загадкове ім’я річки	27
4.3. Мотрона Кочубей – легенда і дійсність.....	28
4.4. Полтавщина – духовний центр України	31
4.5. Етимологія мікрорайонів міста Полтави.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	38

ПЕРЕДМОВА

*Пізнай свій край, себе, свій рід, свій народ,
свою землю – і ти побачиш свій шлях у життя...*

Григорій Сковорода

Проблема формування національно свідомої особистості із чіткою життєвою позицією, з усвідомленням свого обов'язку берегти духовні надбання роду, народу, нації завжди на часі. Важливу роль у вихованні учнівської молоді відіграє краєзнавчий матеріал, на основі якого вчителі прищеплюють дітям любов до рідного краю, повагу до видатних діячів історії та культури.

Краєзнавчий матеріал має ще й дидактичну цінність: значно полегшує процес засвоєння нових знань, надає можливість навчати дітей відповідно до принципу “від відомого – до невідомого”, “від близького – до далекого”.

Краєзнавчий матеріал посібника спонукає учнів до роздумів про патріотизм, про необхідність збереження історичних та культурних цінностей нашого міста. Підібрані тексти сприяють розвитку в учнів мотивації до навчання, активізують пізнавальну діяльність, спрямовують на дослідницьку роботу, а пропоновані завдання націлені на формування вмінь і навичок вільно й комунікативно доцільно використовувати засоби української мови.

РОЗДІЛ 1. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ

1.1. Імена вулиць Полтави

Кожен куточок Полтави має свою цікаву, а іноді й загадкову власну назву, яка виникла в давні часи, коли заселялася територія нашого міста. Здається, немає в місті жодної вулиці, яка не промовляла б до нас своїми іменами: Павленківська, Пушкарівська, Гожулівська. Цікаво, що на початку XVIII століття назви багатьох вулиць походили від прізвищ тих осіб, котрі селились там першими.

Так відома всім Павленківська вулиця була започаткована полтавським купцем Осипом Павленком, який оселився серед красивої природи недалеко від центру міста.

Пушкарівська вулиця названа на честь полтавського полковника Мартина Пушкаря, який був одним із засновників Хрестовоздвиженського монастиря.

Назва Гожулівської вулиці утворилася від прізвища козака Дем'яна Гуджеля.

Свою цікаву історію має і вулиця Кобищанська. Розповідають, нібито в сиву давнину першим тут поставив хату козарлюга Кобищан. Згодом село стали йменувати Кобищанами. Ця давня назва збереглася до нашого часу. А мешканці сучасного мікрорайону згадують, що і вулиці мали такі назви: Перша Кобищанська, Друга, Третя. У 1901 році вулиця Перша Кобищанська, що вела до центру міста, була перейменована на честь статського радника Віктора Тригубова. Нині ця вулиця названа іменем видатного українського письменника Панаса Мирного, садиба якого є її окрасою.

Монастирська вулиця завдячує своєю назвою Хрестовоздвиженському монастирю, до якого веде.

Здавна відома назва Соборний майдан, де завжди височіла споруда головного полтавського храму. За радянських часів Успенський собор був зруйнований, а пагорбу надумали дати нове наймення – Іванова гора – на честь видатного українського письменника, зачинателя нової української літератури Івана Котляревського, оселя якого знаходилася неподалік. Нині знову відроджується Успенський собор, навколишній майдан стали називати Соборним, а гору полтавці продовжують величати Івановою.

Дещо незвичайну назву має в Полтаві Сінний майдан. Одержавши статус губерньського міста, Полтава захопилася, що надто довго мала хуторянський вигляд. По-новому розпланували вулиці, майдани, розбили сквери, бульвари. Ніби враз воскресли будівлі, зведені в класичному стилі, оригінальні монументи. Місто ніби поширилося, хоча навіть і в останній

чверті XIX століття у його межах було чимало пустирів, необжитих місць. Від Круглого майдану й аж до Павленок місцевість була ще не забудована: суцільні городи! Цю ділянку віддали під базарний майдан, бо Новоселівський ринок не вмiщав усіх охочих торгувати. Звідти на нову площу винесли торгівлю сіном, соломною, фуражем, дровами, гасом, упряжжю, возами, саньми та таким іншим. Відтоді й започаткувалася назва цього майдану – Сінний.

Дізнатися про історію нашого міста допомагають нам вулиці, їхнє минуле і сучасне.

(386 сл.)

Завдання. Скласти план та усно переказати текст. Підготувати проєкт “Історія моєї вулиці”.

1.2. Історія однієї вулиці

Місто, як і людина, має своє обличчя, а його риси – шляхетні вулиці, затишні провулки. Для будь-якого міста головна вулиця – своєрідна візитна картка. Для Києва – Хрещатик, для Полтави – вулиця Соборності.

Центральна магістраль міста перетинає чотири майдани й більше ніж двадцять вулиць, як стріла, мчить від Соборного майдану до площі Зигіна. Її духовним витоком стало місце, яке полтавці здавна називають «Івановою горою». Тут не тільки садиба Івана Котляревського – колиска визнаного основоположника нової української літератури. Тут – колиска самої Полтави, адже на цьому пагорбі та на прилеглих до нього землях у IX столітті розкинувся старовинний град, якому судилося бути центром національно-визвольних змагань.

У XVII столітті, коли на центральному майдані полкового міста з’явилася дерев’яна споруда собору в пам’ять Успіння Пресвятої Богородиці, від назви собору вулиця отримала ім’я Успенської. Була вона в ті часи короткою й закінчувалася на тому місці, де піднялись один напроти одного два славних храми – Воскресенський (нині на цьому місці музичне училище) і Спаський.

Спливав час, і Успенська вулиця пробивалася через місто, облаштовувалась. Через це і звалась у XVIII столітті то Пробивною (вона з’єднала старий центр міста (фортецю) з новим – круглим майданом), то Прорізною, а потім і Мостовою, коли була вкрита бруківкою.

Мостову в 1817 році було перейменовано на Олександрівську з нагоди приїзду російського царя Олександра I (у часи Російської імперії й не могло бути інакше).

Настали нові часи, а головна магістраль проходить через весь центр міста, несучи естафету славної історії – від козацької доби до сьогодення – естафету історії Полтави.

Вулиця Соборності увібрала в себе й елементи давнини, і стрімкий ритм сьогодення. Вона діловий центр і осередок розмаїтого культурного життя, чудове місце для відпочинку. Класичні будинки, оригінальні монументи, просторі площі є окрасою головної полтавської вулиці.

Особливого шарму їй надає каштанова алея, різнобарвні та оригінальні клумби. Головним композиційним ансамблем вулиці є Корпусний сад, у якому фантастичні квіткові композиції вражають своїми кольорами. Центральна вулиця красива за будь-якої пори, особливо навесні, коли білим і рожевим вогнем спалахують гігантські “свічки”, запалені в гущі зеленого листя.

Полтавці з особливою любов'ю ставляться до центральної вулиці міста.

(332 сл.)

За О. Чепіль

Завдання. Написати докладний переказ тексту з елементами опису місцевості.

1.3. Звідки походить назва Панянки?

У сиву давнину лютувала в Полтаві моровиця або чума¹. Люди вимирали цілими сім'ями й не знали, де шукати порятунку. І в ці часи страху й паніки одному чоловікові наснилася вродлива й розкішно вбрана дівчина, котра звернулася до всіх полтавців: “Пийте, люди добрі, воду з колодязя в яру. Вона і хворим допоможе, і здорових убереже”. Тож почали люди брати воду з єдиного цілющого колодязя, закривши всі інші, і, справді, хвороба відступила. А на честь провидиці зі сну місцевість навколо рятівного джерела стали називати Панянкою.

Відома й інша цікава, а головне, дуже наближена до реальності легенда. Ніби жив колись у Полтаві заможний панич і кохав він вродливу, але бідну дівчину. Частенько навідувався до своєї симпатії, а коли за його конем здіймалася курява, люди говорили: “О, поїхав уже до своєї панянки”. З того часу й стали називати місцевість, де жила дівчина, Панянкою.

Як бачимо, у всіх легендах героїнею є дівчина, імені якої не знали, а в ті часи дівчат в українських містах шанобливо звали панянками. Так загальна назва отримала власне значення й стала називати одну з найкращих вулиць нашого міста.

1. Историк В. Бучневич у своїй книзі “Записки о Полтаве и ее памятниках” зазначає, що чума лютувала в Полтаві в 1710 році.

(203 сл.)

Завдання. Прочитати текст й усно переказати. Знайти й записати легенду, пов’язану з рідним містом Полтавою.

1.4. Дуб Шевченка

Відома учасниця просвітницького руху в Полтаві Є. І. Милорадович була організатором вітальної телеграми у день народження Тараса Шевченка 1861 року. У ній були й такі слова: «Батьку! Полтавці вітають любого Кобзаря з іменинами і просять: утни, батьку, орле сизий!»

«Спасибі, що не забувають», – прошепотів смертельно хворий поет.

Це були останні поетові слова, що адресувалися полтавцям.

Є. І. Милорадович сповістила про смерть Кобзаря, закликаючи громадськість на панахиду. Вона ж стала ініціатором посадки пам’ятного дуба на честь Т.Г. Шевченка 8 травня 1861 року на околиці Полтави. Посадивши дерево, полтавці обгородили його металевим парканом, а на пам’ятній дошці закарбували віщі слова: «Твоя дума, твоя пісня не вмере, не загине».

161-річний дуб і досі росте, набирається цілющої сили з полтавської землі, нагадуючи про великого сина України.

(123 сл.)

За А. Рясним

Завдання. Прочитати текст. Визначити прості ускладнені речення, пояснити розділові знаки.

1.5. Хрестовоздвиженський монастир як свідок подій минувшини

Свою історію монастир розпочав понад 370 років тому, коли в 1650 році з ініціативи полтавців в пам'ять про перші перемоги над поляками на одній із полтавських гір засновано чоловічу обитель в ім'я Воздвиження Хреста Господнього. Кошти на його розбудову надали полтавські міщани та козацька старшина на чолі з Іваном Іскрою, Іваном Крамарем, полковником Мартином Пушкарем.

За своє багатівікове існування монастир був свідком багатьох, інколи драматичних, подій української історії. 1695 року він був захоплений і спустошений кримськими татарами. У травні 1709 року монастир став резиденцією Карла XII. Тоді ж було спалено частину дерев'яних споруд, пропали давні документи й літописи, бібліотека, старовинне церковне начиння та інше.

Упродовж другої половини XVIII століття Полтавський монастир став значним просвітницьким центром Південної Гетьманщини. Він мав найбільшу в регіоні книгозбірню, до якої входили навіть видання Острозької друкарні XVI–XVII століть. Під егідою монастиря в Полтаві діяла школа півчих, згодом – духовна семінарія, випускниками якої були батько Миколи Гоголя Василь Гоголь-Яновський, відомий перекладач, поет, публіцист Микола Гнідич, деякий час навчався засновник української літератури Іван Петрович Котляревський. При монастирі діяла невеличка столярна майстерня, швейна, був притулок для церковнослужителів, а також училище для сліпих.

У роки червоного терору войовничі атеїсти не оминули монастир. Після декількох пограбувань обитель була оголошена «притулком контрреволюції» і 1923 року зачинена. Сумним для монастиря був період радянської влади, коли монастирське подвір'я перетворилося на дитячу трудову колонію НКВС, обласну психіатричну лікарню, склади.

Нарешті 27 вересня 1991 року на Воздвиження після багатьох років запустіння в монастирі відправлене перше богослужіння, а 19 грудня 1991 року Хрестовоздвиженський монастир знову відкрито.

Монастирський комплекс утворюють такі споруди : монастирська надбрамна дзвіниця, Хрестовоздвиженський собор, Свято-Троїцька церква, церква в ім'я Святого Симеона Богоприїмця .

Перші монастирські споруди були дерев'яними. Наприкінці XVII ст. старий дерев'яний собор було розібрано і 1689 року розпочато будівництво нової мурованої споруди, а згодом збудовані дві церкви.

Тривалий час, особливо в другій половині XVIII ст., Полтавський Хрестовоздвиженський монастир був одним із значних культурних центрів не лише Полтавщини, але й чималого регіону України. З ним пов'язано багато важливих історичних подій та славних імен.

(335 сл.)

За путівником «Хрестовоздвиженський монастир»

Завдання. Прочитати текст і скласти план. Визначити стиль, жанр тексту. Поставити за текстом питання.

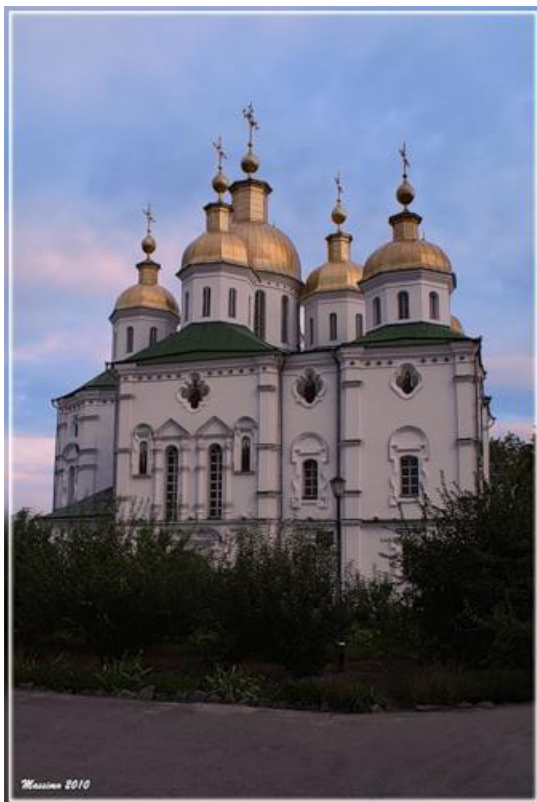
1.6. Хрестовоздвиженський монастир – унікальна пам'ятка архітектури

Хрестовоздвиженський монастир розташований недалеко від центру міста на високій мальовничій Монастирській горі, з якої відкривається чудовий краєвид на Полтаву та її околиці. Гості міста і полтавці називають цей куточок Полтавською Швейцарією.

У центрі монастирського комплексу знаходиться справжня архітектурна перлина – Хрестовоздвиженський собор, будівельні роботи по спорудженню якого тривали впродовж 1689-1709 років. Зведення головного храму обителі велось коштом полтавських полковників та двох українських гетьманів Івана Самойловича й Івана Мазепи. Остаточного архітектурного вигляду собор набуває після полтавського періоду Північної війни коштом Василя Кочубея – сина страченого генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея. Надалі собор неодноразово реконструювали, особливо після руйнувань у роки Другої світової війни.

Хрестовоздвиженський собор має шість опорних пілонів, які несуть циліндричну систему із семи бань, розташованих у вигляді хреста: дві бані поставлені по краях центрального порталю, інші п'ять – щільно прилягають до центральної бані. Архітектурною особливістю собору є те, що він не має головного й другорядного фасадів, усі його сторони в мистецькому плані рівноцінні. Система декору собору містить профільовані пілястри, фігурну лиштву навколо вікон із трикутними фронтонами, ліпний рослинний орнамент.

Український археолог та дослідник пам'яток архітектури Полтави М.Я. Рудинський (1887-1958) писав, що Хрестовоздвиженський собор “має рідкісну форму семибанного храму, завершується надзвичайно красивою групою бань,

що яскраво підкреслюють ідею храму. Не менш красивим є оформлення стін із суворо витриманими архітектурними деталями, високими вузькими вікнами й оздобленими лише типовими рельєфними рамцями.”

Надзвичайна простота і чіткість форм, повна відсутність часто цілком непотрібних архітектурних прикрас, загальна імпазантність архітектурного цілого і особливо цілковите дотримання форм деталей – все це робить Хрестовоздвиженський храм винятково цінною пам'яткою українського мистецтва.

Сукупність методів декору, їх розташування відповідають стилю українського бароко. У структурі й архітектурному образі собору синтезовано впливи західноєвропейського бароко, традиційних планових структур, давньоруських храмів XII ст. та улюблених об'ємних композиційних побудов народної дерев'яної монументальної архітектури...”

(287 сл.)

За В. Жук

Словникова робота. Пілони – 1) масивні стовпи, які є опорою для перекриття; 2) вежоподібні споруди у формі зрізаних пірамід.

Пілястр – вертикальний виступ у стіні у вигляді частини вмурованого в неї чотиригранного стовпа.

Портал – 1) архітектурно виділений на фасаді вхід у будинок; 2) частина опорної конструкції п-подібної форми.

Завдання. Підготувати усний докладний переказ тексту, детально зупинившись на описі собору.

1.7. Свято-Успенський собор

Як стала Україна незалежною, суверенною, у віруючих полтавців зажеврїла надія відродити красень-храм – Успенський собор, котрий упродовж 150 літ був святинею міста. За радянської доби 1934 року його споганили, сплюндрували. І тільки дивом якимось збереглася дзвіниця. Де колись величаво підносились у небо п'ять церковних бань, віряни встановили дерев'яний хрест

як символ відродження не тільки багатостраждальної Батьківщини, а й одвічного православ'я.

Відновлення Успенського собору – це не просто воскресіння цінної архітектурної пам'ятки, це оживлення національного коріння, встановлення обірваних зв'язків поколінь.

Дату будівництва першого дерев'яного храму архіви не зберегли, але напис на соборному дзвоні свідчив, що храм зводився як головний "городський" собор у XVII столітті. Для цього було вибрано найкраще місце – у самісінькому центрі, на горі. Дерев'яний собор стояв неподалік (на південь) від цегляного храму. Він був уже замалим і тому не влаштував полтавців. Старшина Полтавського козацького полку прийняв рішення про спорудження нового кам'яного храму. Собор спроектували в стилі бароко. Фундаторами були полтавський полковий суддя Г. Міхновський, військовий товариш Д. Білуха, обозний А. Руновський та ін. Зводив собор київський архітектор Стефан Стабанський. Будівництво розпочалось у 1751 р., а в 1754 році призупинилося, бо не вистачало коштів. Відновити й закінчити будівництво вдалося тільки в 1770 р.

Визначною реліквією храму вважався дзвін Кизи Кермен, виготовлений у 1698 р. коштом полтавського полковника П. Герцика із захоплених у турків у 1695 р. гармат. У 1770 р. собор освячено, в ньому розпочалося богослужіння. А в 1774-у за проєктом і під наглядом Стефана Стабанського поруч із собором почали споруджувати дзвіницю.

Головний престол було освячено на честь Успіння Пресвятої Богородиці. У соборі одночасно могло перебувати до 10 тисяч вірян.

Із Свято-Успенським собором пов'язані долі багатьох відомих полтавських діячів: поета XVII ст. Івана Величковського, класика української літератури Івана Котляревського. Велич Божої обителі вразила Тараса Шевченка. Він бував тут на молебнях, робив замальовки з натури. Тут відспівували Панаса Мирного. Біля святині поховано багато відомих полтавців.

У 1934 р. собор зруйнували, збереглася лише дзвіниця, у якій розмістили експозицію з історії архітектури Полтави.

2 вересня 1994 р. створено громадський комітет із відродження Свято-Успенського собору. На храмове свято 1995 р. з благословення заступника Патріаршого престолу митрополита Філарета закладено наріжний камінь собору.

Групою фахівців на чолі з О.Г. Онищенком та Є.А. Чернощоким розроблено проєкт відтворення собору. 1999 року Президент України видав Указ "Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та архітектури". До головних святинь, що підлягали відтворенню, було включено й Свято-Успенський собор у Полтаві.

З червня 2000 р. на майдані розпочалися роботи з відбудови храму. 20 серпня Святійший Філарет за участю духовенства, полтавців, голови Полтавської облдержадміністрації та Полтавського міського голови освятив наріжний камінь.

9 травня 2004 р. нові дзвони вперше подали голоси із дзвіниці Свято-Успенського собору. 7 дзвонів на благодійних засадах виготовили працівники Полтавського тепловозремонтного заводу за участі Полтавського технічного університету. Вага дзвонів – від 40 до 240 кг.

Нині величний Свято-Успенський собор знову прикрашає наше місто.

(470 сл.)

За В. Халимоном

Завдання. Прочитати текст, скласти план. Написати стислий переказ тексту.

РОЗДІЛ 2. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 9 КЛАСІ

2.1. З нагоди дня народження Івана Котляревського

Сьогодні, 9 вересня 2022 року, минає двісті п'ятдесят три роки від дня народження Івана Котляревського. Наш славнозвісний земляк — батько української літератури. Він зачинатель не тільки нової української літератури, а й духовного відродження українського народу.

У цей день шанувальники будуть приносити квіти, вітатимуть. Згадають, що Іван Котляревський — автор безсмертної “Енеїди”, драми “Наталка Полтавка”.

Герої письменника — запорозькі козаки, для яких захист рідної землі — найвища цінність. Відвага і хоробрість, дотепність і товариська щирість — головні риси запорожців.

«Не багата я і проста, но чесного роду, Не стиджуся прясти, шити і носити воду», — так характеризує себе Наталка. «Ви пан, а я сирота, ви багатий, а я бідна, ви возний, а я простого роду», — промовляє незабутня красуня возному. «Моє все багатство єсть моє добре ім'я», — стверджує дівчина. Захоплено говорить про Наталку виборний: «Золото — не дівка»!

Іван Котляревський назавжди полонив серця читачів красою своїх персонажів.

Завдання. Прочитати текст, підкреслити у реченнях граматичні основи. Визначити види підмета і присудка. Пояснити вживання пунктограми “тире між підметом і присудком”.

2.2. Цілюще джерело Панянки

Історія свідчить, що Панянкою сучасну вулицю назвали, коли Полтава була фортецею, а вулиця — східним яром міста. Саме в ті часи, які тепер ми

називаємо сивою давниною, трапилася одна з історій, котра й дала назву спочатку яру, а потім і невеличкому району міста.

У сиву давнину поселився в Полтаві один заможний шляхтич. Імені його ніхто не пам'ятає, бо не полишив по собі доброго спомину. Одне лише передавалося з покоління в покоління, що цей пан славився не золотом-сріблом, а чарівною донькою Зосяю. Була вона не тільки вродливою, а й привітною та щирою. Сліпих і немічних завжди пригощала, хоча батько й гнівався.

Стала Зося на порі, коли треба було подумати й про судженого. Батько вже й нареченого пришукав: і багатого, і пихатого, і вхожого до королівського палацу. Проте був він дівчині осоружний і гидкий. Як Зося не благала батька, щоб не віддавав за немилого, однак той і слухати не хотів. Чи то від горя-переживання, чи то від хвороби занедужала дівчина. Ані п'є, ані їсть, тане, мов свічка воскова. Шляхтич давай лікарів, знахарів запрошувати, а ті лише руками розводять, нічого не вдіють.

Одного травневого дня, коли все квітло, буяло, служниця вивела Зося зі світлиці в садочок, щоб та подихала ароматами бузку та вишневого цвіту, помилювалася красою весняної пори. Саме тої години повз двір проїздив на вороному коні козак молодий та гожий. Зупинив свого коня, уклонився дівчині, а потім і питає: “Чому, красуне, журбою змарніла?”. “Ой, козаче-соколе, не топтати мені рясту на цім білім світі, їсть мене, точить напасниця-хвороба”, – промовила парубку дівчина стиха. “Не сумуй, ясна панночко, – той її заспокоює, – знаю я одне чудодійне джерельце в яру, поп'єш його холодної води два тижні – і мов на світ заново народишся, забудеш про всі болячки. Сідай-но, дівчино, на мого коня, я відвезу тебе до того цілющого джерела”.

Як говорив козак, так і сталося. А коли молоді люди прийшли до джерела востаннє, Зося зізналася своєму рятівникові, що палко його покохала.

“Зіронько моя ясная, як уперше тебе побачив, то серцем прикипів, але боявся відкритися”, – освідчився і юнак. Молоді присягалися біля джерела, що ніхто й ніколи їх не розлучить.

Але життя розпорядилося інакше. Батько Зосі й чути не хотів про “якогось там козака-сіромаху” Івана. Зося повідомила, що накладе на себе руки, якщо батько не змінить свого рішення. Наляканий шляхтич на словах ніби згодився з неперспективним зятем, а на ділі домовився з одним татариним, щоб той убив парубка. Татарин виконав свою справу... Дізнавшись про смерть коханого, Зося залишила батьківську домівку й пішла в монастир. Як склалося її життя, невідомо нікому, тільки на згадку про добру дівчину почали полтавці називати яр із цілющим джерелом Панянкою.

(434 сл.)

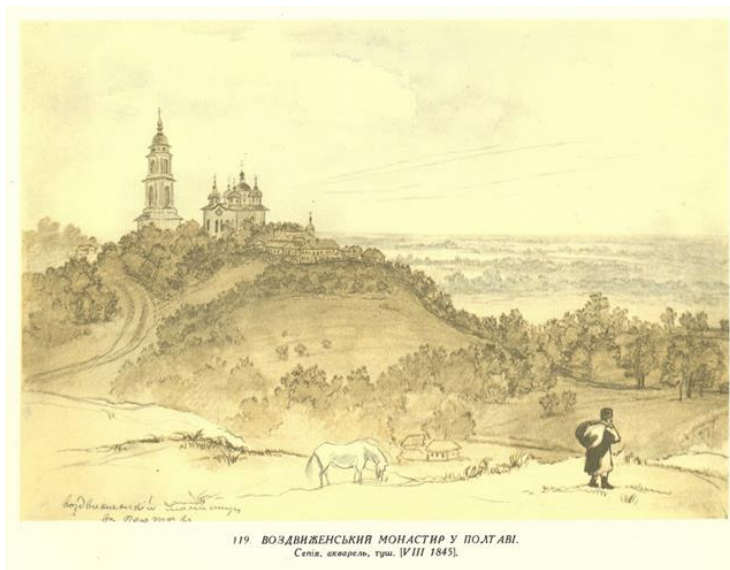
За І. Наливайком

Завдання. Прочитати текст і скласти план. Підготувати усний докладний переказ тексту.

2.3. Тут оживає історія

Під час своїх подорожей Україною Т. Г. Шевченко неодноразово бував у нашому місті. Влітку 1845 року він виконав малюнок «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві». З Іванової гори поет милувався чудовими краєвидами міста, панорамою монастиря, про що свідчить другий його малюнок - «Воздвиженський монастир у Полтаві». Про полтавський монастир він згадував потім у своїй повісті «Близнець». Згодом обидва малюнки Кобзаря увійшли до збірки його робіт альбому «Мальовнича Україна».

Т. Г. Шевченко охоче прогулювався Новополтавською вулицею, де спілкувався із жителями міста. Вони щиро любили і поважали молодого, але відомого поета.

Відразу після смерті Кобзаря полтавська громадськість порушила перед місцевою владою питання про увічнення його пам'яті. Відповідне рішення Міська дума прийняла тільки в 1909 році й улюблена Шевченкова вулиця Новополтавська була названа його ім'ям.

Полтавська гімназія №7 носить ім'я геніального національного поета з 1920 року. Учні школи сповнені почуття гордості з того, що належать до великої громади шанувальників Кобзаря.

У 1961 р. на фасаді Полтавського наукового ліцею № 3 встановлена меморіальна дошка на честь перебування поета в Полтаві в 1845 р.

Кобзар любив Полтавський край, який припав йому до душі, любив полтавців, котрі надихали його на нові поетичні та живописні твори. І полтавці навіки полюбили свого духовного батька. Вишиті портрети Т. Г. Шевченка стали окрасою багатьох полтавських осель.

(220 сл.)

Завдання. Підготувати усний докладний переказ.

Творче завдання. Доповнити переказ розповіддю про творчість Т.Г. Шевченка.

2.4. Духовні символи Полтави

Середина XVII століття – кульмінація визвольного руху в Україні, коли національна ідея ототожнювалася з утвердженням православ'я перед загрозою покатоличення та побасурманення. Храми, собори та монастирі будувались по всій Україні зазвичай на кошти козацької старшини. Полтавський

Хрестовоздвиженський монастир, зведений у середині XVII століття, з Іванової гори було видно як на долоні. А згодом і на центральному майдані полкового міста з'явилася дерев'яна споруда собору в пам'ять Успіння Пресвятої Богородиці. Монастир і собор неначе перегукувалися зі своїх пагорбів. Дві духовні домінанти міста, дві найстарші культові споруди Полтави.

За В. Жук

Завдання. Прочитати текст. Визначити прості ускладнені речення. Пояснити вживання розділових знаків. Виконати синтаксичний розбір 1 речення.

2.5. Полтава і Микола Гоголь

Перше знайомство з містом над Ворсклою, власне, почалося із цього місця, де зараз знаходиться Полтавська міська школа мистецтв, куди в 1818 році маленький Нікоша Гоголь разом із старшим братом Іваном вступив до повітового училища, і про цей факт свідчить пам'ятна дошка.

В училищі Микола та Іван провчилися недовго. Через рік в 1819 році помер брат Іван, і Миколу батьки забрали додому. Він повернеться в Полтаву в 1820 році для підготовки до вступу в Ніжинську гімназію. Цього разу вчитиме його приватно вдома вчитель латинської мови з полтавської семінарії Гаврило Сорочинський.

Микола Гоголь, повертаючись із Ніжина, а пізніше із Санкт-Петербурга до рідних у Василівку, неодноразово буватиме і в Полтаві. Тут він зустрічався з друзями, вирішував родинні справи. Не випадково в листі до матері, датованому 3 червня 1830 роком, він сам про себе напише: «Я природный жилец Полтавы».

У 1907 році одна із центральних вулиць Полтави, яку раніше знали як Іванівська, була названа на честь Миколи Гоголя до 100-річчя від дня його народження. На початку вулиці в березні 1934 року був поставлений пам'ятник письменнику, автором якого є полтавський скульптор Леонід Позен.

А 1 квітня 2009 року Полтава буде відзначати 200-річчя від дня народження

Миколи Гоголя і виникне алея гоголівських героїв. Вас тут зустріне Солоха-відьма, Ніс, Тарас Бульба, Панночка, Вакула, поруч з яким стоять чотири

мішки, а також композиції «Сорочинський ярмарок», «Викрадення місяця». Герої Гоголя народилися тут, на Полтавщині. Це наші земляки, які були вихідцями з простого народу, тому є такими яскравими й самобутніми. Саме в них Микола Гоголь учився любити свій край, черпав силу й насагу. Його перші твори «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», повість «Миргород» такі ж світлі й гармонійні, як і рідна Україна, яка надихала Миколу Гоголя на творчість.

Микола Гоголь обожнював українські народні пісні, любив слухати кобзарів на ярмарках і записував з їхніх уст пісні та думи. Одного разу письменник ділився із своїми друзями, що записав такі твори, яких не знає навіть Михайло Максимович, автор двотомного збірника народнопісенних творів.

Пам'ятник письменнику та його персонажі знаходяться поблизу Полтавського академічного обласного музично-драматичного театру імені

М. Гоголя, на сцену якого постійно виходять гоголівські герої. Та й у фое театру стоїть бюст письменника, п'єси якого з успіхом йдуть на сцені. Особливою популярністю користується комедія «Ревізор». Коли побуваєте на цій виставі, виникає сором і обурення за чиновників, що створили таку систему, у якій нікчемна людина вершить долю цілої країни.

Про те, що Микола Гоголь був людиною уважною, комунікабельною свідчать цікаві експонати Полтавського краєзнавчого музею. Біографи доводять, що Микола Гоголь допомагав і матері, і сестрам у всьому, навіть замовляв для них сукні. У скарбниці знаходиться камея «Луна», датована 1840 роком, придбана в Парижі й подарована письменником рідній сестрі.

Микола Гоголь назавжди увійшов в історію Полтави, і полтавці свято беруть пам'ять про видатного письменника. Скульптури міста, архітектура, інші пам'ятки – це вже історія, якою можна подорожувати. Адже Полтава – місто, де формувалось світосприйняття всесвітньо відомого українського письменника Миколи Гоголя.

(474 сл.)

Завдання. Прочитати текст. Визначити стиль, жанр тексту. Поставити за текстом питання.

РОЗДІЛ 3. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ

3.1. Легендарна Маруся Чурай

«Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»... Ось уже триста сімдесят літ живе ця хвилююча пісня, народжена до безтями люблячим серцем юної красуні Марусі Чурай. Кожен знає легенду про цю полтавку, котра мала звабливі чорні очі та вміла складати чудові пісні. Чули, як вона палко кохала свого Гриця і як не могла простити йому зради.

Відтоді, як з Марусиних грудей з болем вилетіла вистраждана пісня «Ой не ходи, Грицю», пройшли століття. Не та тепер ріка Ворскла, та й Полтава зовсім не та. І тільки світлий образ народної поетеси не підвладний часу. Він не помарнів, не стерся в людській житейській коловерті. І віриться, що таким незатьмареним лишиться на віки.

Маруся славилася не тільки своєю чарівною вродою, а й від Бога дивовижним талантом – складати пісні. А як їх вона співала, то й сам соловейко їй би позаздрив!

І все ж, якою була насправді Чураївна? В історичній повісті О.Шаховського «Маруся – малоросійська Сапфо», посилаючись на словесний портрет одного із сучасників Марусі, автор зазначає, що «чорні очі її горіли, як вогонь в кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос ... Ах, що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу нечувано навіть від київських бурсаків».

І зовсім не схожою на цей образ постає Маруся в біографічному нарисі О.Шкляревського. Ще в дитячі роки автору поталанило бачити портрет Чураївни в оселі Квітки-Основ'яненка, і в його уяві вона закарбувалася протилежно іншою. «Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненька (тобто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою, білою, вишитою сорочкою бюстиком, з крихітними ручками й ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами й довгими віями ... Голівоньку дівчини покривало розкішне, чорне, як смола, волосся, заплетене ззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губами ... Але при цьому в Марусі було круте, трохи випукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбиком ніс».

Співставляючи обидва портрети народної поетеси, приходиш до висновку, що перший і другий опис не позбавлені суб'єктивності. Кожен, відтворюючи зовнішні риси Марусі, у своїй уяві бачив її саме такою. Можна погоджуватися чи заперечувати, якою вона була на зріст, білолицьою чи смуглявою. Одне певне можна стверджувати, що Маруся була дочкою козака-лицаря Гордія Чурая, а це свідчить про те, що вона з діда-прадіда типова українська козачка,

– така ж смілива і відважна, як її батько. І чорнява, й кароока, стан гнучкий, мов та лозина, а коса до пояса. Але не тільки принадою зовнішністю приворожувала вона до себе парубків та односельців, найпаче своїм рідкісним таланом і шляхетністю, душевною чистотою і ніжністю.

Мабуть, саме за ці виняткові дівочі якості та ще «із зарахуванням голови» її батька, котрого лихі ляхи стратили у далекій Варшаві, Маруся Чурай була помилувана гетьманом України Богданом Хмельницьким від смертної кари за отруєння невірною Гриця.

Отож Маруся залишилась жити. І це символічно, бо народжені нею двадцять три пісні, що стали душею українського народу, гордістю Полтавського краю, ніколи не можна вбити. Вони безсмертні.

Легендарна постать народної піснярки була втілена скульпторами й художниками в камінь і бронзу. У 2006 році відбулося урочисте відкриття пам'ятника Марусі Чурай у Полтаві перед театром ім. М.В. Гоголя – храмом музики, якій служила легендарна Чураївна. Піснярка – у довгому вбранні, боса, з віночком у руці, зажурено схилила голову, мабуть, складаючи нову пісню. Полтавці з особливою пошаною й любов'ю ставляться до Марусі Чурай, увіковіченої в бронзі. Адже Маруся Чурай – це наша святиня, духовна сила.

(593 сл.)

За І. Наливайком

Завдання. Скласти план і підготувати усний стислий переказ тексту.

3.2. Мартин Пушкар

Мартин Пушкар був першим полтавським полковником. Тож варто хоч коротко повідати про нього нинішнім полтавцям, бо він наш корінний мешканець. З діда-прадіда козацького роду. А звідки таке прізвисько? Напевно, хтось із його роду був кмітливим пушкарем, бо недарма так його називали. Пушкарі мали поблизу полтавської фортеці свій красень-хутір, назва якого збереглась і донині в мальовничому кутку нашого міста.

У радянській історіографії постать Мартина Пушкаря подавалась в ореолі слави незрадливого борця за союз з Московією, смертельного ненависника,

зрадника польського запродавця гетьмана Івана Виговського. Така тенденційна оцінка козацького верховоди була вигідна й царським, й радянським ідеологам.

Яким же він був насправді? Хоробрим, відчайдушним, душею таких же, як сам, безшабашних козаків і посполитих. У багатьох кривавих січах був разом з Хмелем, водив також своїх козаків походом аж у Молдавію. За ці риси гетьман Богдан Хмельницький і призначив його та Івана Виговського в опікуни та радники своєму малолітньому синові Юрію.

Проте в роки тяжких випробувань Мартин Пушкар виявився недалекоглядним політиком. Гірше того, він затіяв міжусобну колотнечу, коли козацька старшина по смерті Хмельницького гетьманську булаву вручила Виговському. За свідченням козацького літописця, нашого земляка Самійла Величка, полтавський полковник, роз'ятрившись цілком проти Виговського, не зволів бути при його елекції, а подався підіймати проти нього запорожців. Свого ж сина Кирика та брата Марка послав у Москву, щоб вони попросили у царя військової допомоги для боротьби з гетьманом, який виступив за злам Переяславської угоди.

Зерна розбрату, посіяні Мартином Пушкарем, і підживлені підступною колонізаторською політикою Московії, не забарились зійти чортополохом братовбивчої бойні. Самійло Величко полишив про це такий запис: "Він /Пушкар/ зібрав до себе піхотний полк із винників, броварників, пастухів та людських наймитів, назвавши його дейнеками, і цей полк мав у собі мало товариства з добрим християнським сумлінням..." Отож колишній лицар Національно-визвольної війни став першим руйнівником молодої Української держави. У безглуздій міжусобиці Пушкар загинув, а простому люду завдав стільки горя і сліз, що цей період народ влучно охрестив "Руїною", від якої і згинула Україна, потрапивши в колоніальні лабеті російських самодержців.

Попри політичну недалекоглядність, Мартин Пушкар залишив по собі світлий спомин, бо саме він започаткував для наступних поколінь духовну окрасу — Хрестовоздвиженський собор. З його побажання і на його кошти, а також на грошові внески козацьких старшин Івана Іскри та Івана Крамаря у 1650 році розпочалось будівництво чоловічого монастиря.

У 1987 році полтавці, віддаючи належне першому полковникові, військовому й державному діячеві Мартину Пушкарю, встановили на Великотирнівській вулиці пам'ятний знак. І хоч його погляди і вчинки були неоднозначними, та все одно Мартин Пушкар у нашій драматичній історії – постать помітна й оригінальна.

(425 сл)

За І. Наливайком

Завдання. Прочитати текст. Визначити стиль, жанр тексту. Поставити за текстом питання.

3.3. Героїчна слава міста

На Івановій горі, де не одне десятиліття красується Біла альтанка, у будь-яку пору року гомінко. Звідси око озорує півколову широчінь Подолу, Заavorsклянської долини з масивом сосняку, голубі плеса, що визирають, мов віконця, серед зарослів прибережних осококів, високий залізничний насип, який оперізує підгір'я з дивовижним ансамблем білокамінних будівель Хрестовоздвиженського монастиря.

До Білої альтанки часто приходять, щоб помилуватись довкіллям, подумки помандрувати в глибину віків, воскресити моменти з багатющою історії древньої Полтави. І тоді в уяві вимальовуються одна за одною картини. Ось бачиш, як хоробрі воїни сіверського князя Ігоря Святославовича долають повноводу Ворсклу і стрімко женуть непрошених зайдів-половців. А потім постає ціла жахлива епоха ханського спустошення, коли все живе знищувалось, піддавалось вогню, спопелялось.

Та життя сильніше смерті. Поволі оживала земля, знову появлялись людські поселення. Не згинула, не канула у вічність і наша Полтава, і хоч їй ще довелось ходити під ярмом литовців і поляків, однак настала довгождана пора Національно-визвольної війни на чолі із славним козацьким лицарем Богданом Хмельницьким. Полтавці одними з перших влилися у військо Хмеля і були надійною опорою гетьмана. У багатьох походах і кривавих битвах вони вкрили себе славою. І справжньою відвагою для них був полковник Мартин Пушкар. Тоді ж, в ті буремні, переломні часи за відвагу і вірність Богдан Хмельницький саме йому вручив полковницький пернач – знак державного керівника Полтавського козацького полку, що обіймав значну територію, від Гадяча і до Дніпра.

Дзвінко лине пісня широкими просторами Полтавського краю:

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі, –
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Збираються в похід козаки. Благословляють їх матері, проводжають поглядом, сповненим смутку й надії, дівчата. Відправляє Полтава своїх найкращих синів на боротьбу за свободу і незалежність українського народу.

Збагачена величною історичною спадщиною, Полтава є унікальним осередком героїчної слави українців, центром духовного життя.

(285 сл.)

За І. Наливайком

Завдання. Написати творчий переказ, увівши в текст розповідь про одну подію з героїчної історії Полтави.

3.4. Неправдивий переказ

Полтава свято береже свою історію. Залишилися живими в людській пам'яті легенди й перекази - невичерпне джерело родовідного коріння, народної етимології. Однак переказ про річку Ворсклу зажив іншої слави, бо є свідченням російської пропаганди.

Після Полтавської битви поширився переказ, начебто назва річки утворилася від того, що цар Петро I на її березі розглядав позиції шведів у підзорну трубу, а звідти випало скельце і впало у воду. Тоді Петро I розгнівано вигукнув: "Вор стекла!" Російське "стекло" прибрало українське "скло". Опісля й пристало до річки найменування – Ворскла.

Про неправдивість такого пояснення вказує той факт, що в українській мові немає слова "вор". Опираючись на історичні факти про політику Російської імперії, дослідники стверджують, що російські можновладці далекоглядно використали жанр переказу чи легенди, щоб пов'язати назву нашої річки із царською особою Петра I. Імперська політика виправдовувала будь-які засоби, аби зменшити роль українського народу, його значимість у творенні своєї долі. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом століть.

Юрій Шаповал, доктор історичних наук України, звертаючись до різних мовних джерел, стверджує, що давня назва *Ворскол* означає *ріка русів*, які відомі ще як *аорси*, *роксолани*.

Оселившись недалеко від річки (за археологічними дослідженнями приблизно в VII столітті), наші предки дали назву водній артерії, відштовхуючись від тодішніх загальних термінів. Місцеве населення творило свою долю, свою історію.

(204 сл.)

Завдання

1. Виразно прочитати текст.
2. Пояснити правила вживання розділових знаків у тексті.
3. Виписати складнопідрядні речення.
4. Накреслити схеми до складнопідрядних речень, визначити їх види.

3.5 Світ поезії

Ранок, стріпнувши волосся руде,
Сіру свитину на землю кладе,
І пригортає стомлену вишню,
Сонну тополю, що небо колише.
Тетяна Кльокта

Дзвени та грай, як водограй,
у ранніх виріях бджолиних...
Серпнева золота пора...

Мойого літа серцевина.

...Уже нова трава
Стару розштовхує, що знищена снігами.
Вже скоро спека, клопоти, жнива,
І яблука веселі під ногами.

Віра Казидуб

Пливе мій човен
в небеснім морі,
колише темінь
сріблястий слід.

Галина Вовченко

Золотавий вечір впав на тихі верби,
Солов'їна пісня ллється вдалині,
І грайлива річка між гаями в'ється, |
Все це Україна, все це я і ти.

Марія Бойко

А я собі пливу крізь яблуню, що світить,
що теж собі пливе, від ночі ледь жива.
І так горить у ній, так вигасає літо,
що холодно словам, що каються слова

Сергій Осока

Зачепилось, наче павутиння,
За соснове кручене гілля
Невловиме сонячне проміння
Й ледве виринає іздалля.

У м'яких хвоїнках потопає,
Наче соком, точиться із них;
В золотавих розсипах купає
Кучерявих велетнів лісних.

Олександр Лук'яненко

Осінній вечір, марева загірні,
Старих стежок плетіння золоте.
Заходить діва-осінь до вечірні,
Подолом чорні сходи́ни мете.

Сергій Осока

Дощ кружляє, летить, заколисує.
Небо плаче останньою піснею.
На дроти хтось краплинки нанизує.

Тільки осінь залишиться пізньою.

Олена Гаран

Осіннє небо – тихе й променисте.
Осіній ліс – щедріший від палітр.
І довго буде сумно ще у місті
У ореолі вже прожитих літ.

Віра Казидуб

Вже скоро-скоро сніг.
Тремтить останнє листя, -
Не встигло ще обпасти з зажурених дерев.
І небо темне-темне...

Віра Казидуб

Лютий в чеканні здається важливим,
бо завершальний в зимовій порі.
Радісним буде вважатись, щасливим,
тільки коли полютує згори,
крапку поставивши в календарі.

Вікторія Лимарівна

Січень грів різдвяні свічі –
віск освячував рукав...
Березневий чоловіче,
чом ти березня чекав?
А в останні дні зимові
з милосердної руки
ти засіяв теплим словом
Всі застуджені кутки.

Промінь стукає в віконце
довгим пальцем золотим:
дай я витру краплю в оці –
всі сніги стопила ти.

Наталка Фурса

Завдання. Прочитати уривки з поетичних творів сучасних полтавських поетів.
Визначити будову речень, пояснити розділові знаки.

РОЗДІЛ 4. КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11 КЛАСІ

4.1. Що означає назва нашого міста?

Археологічні дослідження останніх років дають можливість стверджувати, що Полтавське поселення виникло у 899 році. Першу згадку про Лтаву як поселення датовано 1173 роком на сторінках давньоруського літопису “Повість минулих літ” Іпатіївського списку.

Саме влітку того року новгород-сіверський князь Ігор Святославич, об'їжджаючи межі своїх володінь у Середньому Поворсклі й очікуючи на половців, звернув на південь у степи й “перєха Върсколь оу Лтавы”. На думку більшості дослідників, ця Лтава й була Полтавським давньоруським городищем. А в першій половині XV ст. воно вже згадується під нинішньою назвою – Полтава.

В інших літописах того часу Полтаву називають ще Олтавою. Науковці вважають, що ця назва пішла від назви Лтави чи Олтави – лівої притоки Ворскли, де спочатку виникло поселення. Слов'янський корінь -Олт-, що ототожнюється з праєвропейською неозначеною формою дієслова *ele* “текти, пливти, лити”, і префікс по- утворили назву нашого міста. Дослівно: “Полтаві”.

Однак не менш цікавим є припущення краєзнавця В. Жук, що назва Полтава походить від загального слова балтавар(а) – володаря Булгарського князівства Албурі Курбата. Бачимо, що звук “б” змінився на український “п”. Останній звук “р” у назві “Балтавар” із часом зник, а “Балтава” перетворилося на “Полтава”. Були спроби довести, що “Полтава” походить від слов'янського кореня “пльть”, “пльоть” (українське “плетінь”, “ліса”, “огорожа”) та від “болот” (болото).

Усі гіпотези щодо походження назви нашого міста засвідчують, що назва нашого міста давня і сягає такої глибини, якої жодна писемна версія сягнути не може.

(262 сл.)

Завдання

1. Виразно прочитати текст.
2. Пояснити правила вживання розділових знаків у тексті.
3. Указати складнопідрядні речення, назвати їх види.
4. Переписати й накреслити схеми 1 та 3 речення першого абзацу, 1 речення передостаннього абзацу.

4.2. Загадкове ім'я річки

Назви річок дуже давнього походження. Імення однієї з головних полтавських річок Ворскли загадкове й таємниче.

Давним-давно на території з лісами та степами проживали племена скли, які займалися мисливством та землеробством. Їхні володіння від інших племен розділяла річка. Ніхто не знав її назви, але вона була межею між племенами, славилася своєю прозорістю та чистотою, життєдайною силою своїх вод.

Наші предки скли вже тоді вживали іменник “вор”, що мав значення “огорожа”, “межа”. Річка, яка була природним кордоном між племенами, стала називатися Ворсклою.

Історик, науковець Л. Силенко відносить утворення назви річки Ворскли в індоєвропейський період. Так він стверджує, що санскритське слово “вар” значить – вода, річка. Із словом вар споріднені санскритські слова “варша” – дощова вода, “варшука” – дощіння, “варшака” – дощовий сік, вар; “варжака” – вар життя (вода життя). Зі слова “варшака” чи “варсака” утворилася назва річки Ворскла.

Нині топонімісти здебільшого дотримуються погляду, що це гідронім іракомовного походження, залишений нам скіфами, сарматами чи аланами. У ньому *ворс* – “біла”, а *кол* – “вода”, тобто “біла вода”.

(157 сл.)

Назви річок дуже давнього походження. Імення однієї з головних полтавських річок Ворскли загадкове й таємниче.

Давним-давно на території з лісами та степами проживали племена скли які займалися мисливством та землеробством. Їхні володіння від інших племен розділяла річка. Ніхто не знав її назви але вона була межею між племенами, славилася своєю прозорістю та чистотою життєдайною силою своїх вод.

Наші предки скли вже тоді вживали іменник “вор” що мав значення “огорожа” “межа”. Річка яка була природним кордоном між племенами стала називатися Ворсклою.

Історик науковець Лев Силенко відносить утворення назви річки Ворскли в індоєвропейський період. Так він стверджує що санскритське слово “вар” значить – вода річка. Із словом вар споріднені санскритські слова “варша” – дощова вода “варшука” – дощіння, “варшака” – дощовий сік, вар; “варжака” – вар життя (вода життя). Зі слова “варшака” чи “варсака” утворилася назва річки Ворскла.

*Нині топонімісти здебільшого дотримуються погляду що це гідронім іракомовного походження залишений нам скіфами сарматами чи аланами. У ньому *ворс* – “біла” а *кол* – “вода” тобто “біла вода”.*

(157 сл.)

Завдання. Переписати речення. Поставити пропущені розділові знаки і пояснити їх вживання.

4.3. Мотрона Кочубей – легенда і дійсність

Мотрона Кочубей народилася в 1688 р. на Полтавщині в сім'ї Василя Леонтійовича Кочубея. У нього було дві доньки і чотири сини (одна з версій, тому що є й інші).

Нелегка доля дісталась Мотроні, і все через невдале кохання. Її хрещеним батьком був близький до їхньої родини гетьман України Іван Мазепа.

Підрастаючи, Мотрона ставала ще красивішою. Приїжджаючи до Кочубеїв, Мазепа все більше уваги приділяв хрещениці, милувався їй красою. Він був удівцем, його дружина померла в 1702 р.

Гетьман покохав Мотрону, говорив, що ніколи нікого так не кохав. І молода Кочубеївна відповіла йому взаємністю. Іван Степанович був людиною освіченою, знав декілька іноземних мов, вільно розмовляв латиною, цікавився літературою, мистецтвом, писав вірші ("Чайка при дорозі", "Дума про Україну"). Досвідчений воїн часто розповідав, як ходив із козаками на татар і турків. Мотрона із захопленням слухала. Вони часто вели цікаві бесіди. Дівчина також мала хорошу домашню освіту.

Мотрі йшов 17-й рік і, як у більшості молодих людей, почуття дівчини переважали над розумом. А гетьман надавав перевагу розуму над почуттями там, де це було необхідно. Але все-таки Івана Мазепу і Мотрю Кочубей об'єднувало щире, глибоке кохання.

Одного разу під час відвідин родини Кочубеїв Іван Степанович попросив руки їхньої Мотрі. Та батьки, особливо мати Любов Федорівна, категорично відмовили. Для цього, на їх думку, були поважні причини. По-перше, різниця у віці майже 50 років, а ще церковними канонами заборонявся шлюб між хрещеним батьком і хрещеницею. Мазепа мусив погодитися з аргументами батьків і поїхав у свій палац, але все одно продовжував мріяти про Мотрону.

Слуги гетьмана та канцелярист, полковник з особливих доручень Іван Чуйкевич, часто приїжджали до Кочубеїв у справах і кожного разу привозили панночці листи від Мазепи з клятвами у вічному коханні. Ось один із них: *"Моє серденько, мій квіте рожаний! Сердечно на тебе болю, що недалеко від мене їдеш, а я не міг очіць твоїх і личика біленького видіти; через тебе писемечко кланяюся..."*

Якось Мотря, не витримавши постійних скандалів у домі та матеріної лайки, втекла в палац до гетьмана. Та недовго їм судилося бути разом. Вони присяглися довічно кохати одне одного. Але родина Кочубеїв зчинила такий гвалт, що Мазепа змушений був повернути кохану додому. *"Моє серденько! Зажурився я, почувши від дівки (служниці) таке слово, що Ваша Милість за зле на мене маєш, що В-у М. при собі не задержав, але відіслав додому. Уваж сама, що з того виростло. Перше: щоб твої родичі по всім світі розголосили: що взяв у нас дочку уночі гвалтом і держить у себе замість підложниці. Друга причина:*

що державши В. М. у себе, я би не міг жодною мірою витримати, та і В. М так же; мусли би ми із собою жити так, як подружжя каже, а потім прийшло б не благословення від церкви і клятьба, щоби нам з тобою не жити. Де би я тоді Вас подів і мені би через теє В. М. жаль, щоб потім на мене не плакала".

За час перебування Мотрони в Мазепиному помешканні гетьман поводився з нею шляхетно. Як людина віруюча і високоморальна, він не міг піти проти суспільних звичаїв, волі батьків. Тим більше, що Кочубеї вже пустили розголос, що Мазепа збезчестив їхню дочку.

Спочатку мати хотіла Мотрю відвезти в монастир, але дочка заперечувала, ні в якому разі не давала на це згоди. Дівчина залишилася вдома, але з Мазепою продовжувала вести таємне листування. До нас дійшло 12 листів. У своїх листах Мотрона запитувала у коханого, коли ж вони будуть разом. Але Мазепа нічого конкретного відповісти не міг. Це було дуже складне питання. Його листи сповнені ніжності до своєї коханої:

"Моя сердечно кохана, наймиліша, найлюбезніша Мотронько!

Вперед смерті на себе сподіваюся, ніж такої в серцю вашому відміни. Спомни тільки на свої слова, спомни на свою присягу, спомни на свої рученьки, котрі мені не раз давала: що мене - хоч будеш за мною, хоч не будеш - до смерті любити обіцяла. Спомни, на остаток, любезну нашу бесіду, коли ти бувала у мене на покою. Нехай Бог неправдивого карає, а я, - хоч любиш, хоч не любиш мене - до смерті кохати не перестану на злість моїм ворогам. Прошу і дуже, моє серденько, яким-небудь способом побачся зі мною; що маю з В. М. далі чинити. Бо вже більш не буду ворогам своїм терпіти, оконечну помсту учиню, а яку, сама побачиш.

Щасливіші мої письма, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої бідні очі, що тебе не оглядають".

Мотрона подобалася багатьом знатним козакам. Особливу зацікавленість виявляв близький їхній родині Іван Чуйкевич. Вони знали із дитячих років. І.Чуйкевич був сотником, потім канцеляристом, виконавцем особливих доручень гетьмана. Часто привозив Мотроні листи від Мазепа.

Хоча Чуйкевич знав про кохання Мотрі й Мазепа, усе ж він кожного разу при зустрічі просив її руки. Чим же так заворожила Мотря хлопця?

Ось як описує письменник Богдан Лепкий у повісті "Мотря" її красу й привабливість: "Чуйкевич побував у чужих краях, на Січі й не сподівався, що Мотрона за той час, що його не було, стане такою гарною. Як побачив її два роки тому в

Батурині, то так задивився, що мало гетьманові не наступив на ногу. І було на що подивитись. Мабуть, і на буйній Україні такий розкішний цвіт ніколи не цвів. Зріст, погляд великих очей, котрим фарби не підбереш, бо все вони міняються і грають, як море, лице, ніби грецька статуя засоромилась і спаленіла, а усмішка, Боже твоя сила, що за усмішка, дивна та й не розгадана, і тягне, і відтручує, і пестить і глумиться над тобою, - чари, та й годі!".

Кочубеї були не проти її одруження з Чуйкевичем. Він, коли приїздив із документами до генерального судді або просто перебував недалеко від їх маєтку, завжди намагався зустрітися з Мотрею. І дівчина вирішила стати вірною дружиною славному козаку. На це одруження мусив погодитись і сам гетьман. У 1707 р. вона вийшла заміж.

Мотрона розуміла, що, крім неї, в Мазепи є Україна, він належить державі, народу. Напружені відносини між Іваном Степановичем і родиною Кочубеїв, викликані скандальним романом, із часом нормалізувались, принай-мі зовні.

Мазепа, як і раніше, відвідував старого товариша й інколи бачився з Мотрею. Колишніх теплих стосунків між ними не було. І все ж хрещениця буде єдиною, кого покличе в годину смерті його душа.

Мати Мотрі, Любов Федорівна, була владною, жорстокою жінкою, якій дуже хотілося самій стати гетьманшею. Вона не вибачила кривди, заподіяної їхній сім'ї Мазепою, і змусила чоловіка написати царю доноси на гетьмана, звинувачуючи його у зраді. Мотрона, може, й знала про це, але вдіяти нічого не могла. Цар не повірив доносові, й В.Л. Кочубей та Іскра були страчені, як наклепники. Тільки після того, як стало відомо, що Мазепа виступив на боці шведського короля Карла XII, їх помертно помилували.

Мотрона Кочубей і її чоловік Іван Чуйкевич zostалися вірними гетьману Мазепі. У 1709 році під Полтавою обоє потрапили в царські лабети, але були помилувані як донька і зять В.Кочубея. З вироком суду Івана відправили до Сибіру, невдовзі й дружина поїхала за ним. Через півтора року Чуйкевич помер, і Мотрона повернулась на Полтавщину. Вона стала монахинєю Вознесенського монастиря на Пушкарівці. Неговірку сестру Марію, в миру Мотрону Кочубей, знала вся округа. Вона вчила людей святому письму, лікувала хворих, допомагала убогим і сиротам, щиро молилася за замучених і безвинно убієнних.

По смерті тихої черниці (точна дата невідома) скриньку з листами від різних достойників, Мазепи й коштовними коралами ігуменя передала в с. Жуки, де жили родичі небіжчиці. Поховали її на цвинтарі біля монастиря.

(1198 сл.)

За В. Халимоном

Завдання. Прочитати текст. Скласти план. Підготувати усний вибіркового переказ про життєву долю Мотрони Кочубей.

4.4. Полтавщина – духовний центр України

Для кожного край, у якому ти народився і виріс, такий до щему близький і рідний, що серце твоє переповнюється любов'ю, і тобі хочеться всьому світові розповісти про ту землю, з якої почалася твоя дорога в широкий світ.

Полтавщино! Ти озиваєшся в моїй душі солов'їним співом, ти переливаєшся на сонці кришталевими росами, ти бриниш чарівними звуками, ти славишся багатьма талантами.

Із сивої давнини долинув до нас голос легендарної полтавки, народної поетеси і співачки Марусі Чурай. З Полтавської землі вирушив у далеку дорогу шукання істини народний філософ і письменник Григорій Сковорода. Тут «вкраїнським словом розпочав співати» Іван Котляревський, і його слово рознеслося буйноголосом з полтавської садиби над просторами рідної землі. Полтавщина дала світові славнозвісного Миколу Гоголя, відомого байкаря Євгена Гребінку, справжнього майстра-обсерватора Панаса Мирного, знаного Михайла Драгоманова та Олену Пчілку, гумориста та сатирика Остапа Вишню. Цей список можна було б продовжувати й продовжувати. Воістину щедра на таланти Полтавська земля!

Митцем витонченого слова, глибоким ерудитом-філологом був Микола Зеров. Зіркою на літературному небосхилі засяяла його творчість і трагічно обірвалася в 1937 році. Та яка б доля не чекала письменника, які б світи не відкривали перед ним свої обійми, образ рідного куточка своєї землі закарбувався в пам'яті й переростав в художні образи-символи. Навіть звичайнісінькі дороги в закурених полтавських полях для чутливої душі відкривають магічний зв'язок часів і поколінь, нерозтрачений потенціал людської спільності.

Випоїла соками Полтавська земля, дала голос сердечний і ніжний, сповнила серце почуттям патріота й Василя Симоненка, чие ім'я не можна безтрепетно вимовляти. Поет любив Україну всім серцем і душею. Його чутливе серце не могло байдуже спостерігати будь-яке приниження навіть імені Батьківщини-матері. Слова Василя Симоненка золотом палахкотять у нашій пам'яті й любові до автора.

З полтавської степової землі беруть свій початок глибинні джерела творчості Олеся Гончара, Григора Тютюнника, Павла Загребельного, Бориса Олійника. Вдячну читацьку аудиторію мають сучасні письменники: Борис Левін, Леонід Бразов, Федір Гарін, Михайло Казидуб, Петро Ротач, Володимир Мирний. Заслуженим визнанням читачів користуються вірші Наталії Баклай, Тараса Нікітіна. Читаючи їхні твори, мимоволі поринаєш у загадковий художній дивосвіт справжнього мистецтва.

(334 сл.)

За П. Загайком

Завдання. Прочитати текст. Визначити стиль, жанр тексту. Поставити за текстом питання.

4.5. Етимологія мікрорайонів міста Полтави

Кожен куточок Полтави має свою цікаву, а іноді й загадкову власну назву, яка виникла в давні часи, коли заселялася територія нашого міста. Утворювалися вони й пізніше і, незалежно від часу виникнення, мають свою історію, своє значення. Відомо, що тільки зрозумілі слова стають вихідними пунктами для власних назв – назв міст, мікрорайонів, селищ і сіл тощо. Проходить час, і топонімічні назви, значення й походження яких раніше не викликало сумнівів, через певний час втрачають свою прозорість і стають мало зрозумілими для самих мешканців населених пунктів. Однак мовна свідомість людей мимоволі намагається якось пояснити для себе проблемну назву, пов'язати її з іншими, близькими й зрозумілими. Так трапилося з багатьма географічними назвами, пов'язаними з Полтавою.

Етимологія - розділ мовознавства, який вивчає походження слів мови.

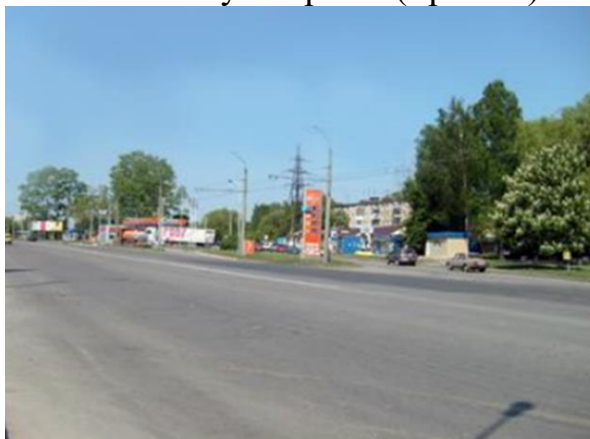
Топонім - назва місцевості, регіону, міста, селища, гірського масиву, пустелі або будь-якої іншої частини поверхні Землі, тобто географічна назва.

4.5.1 Топоніми, утворені від власних назв

- Назва мікрорайону *Павленки* походить від прізвища Осипа Павленка, який був відомим та заможним полтавським купцем.

- Топонім *Браїлки* має давнє коріння. Назва походить від прізвища полкового осавула Браїла (Браїлка).

- Щодо назви *Половки* існує дві гіпотези: перша – топонім утворився від прізвища активіста-більшовика Половка, якого в 1919 році закатували денікінці, друга – від назви річки чи ставків.

- Село Горбанівка отримало назву від прізвища козака Горбаня, який жив тут своїм хутором.

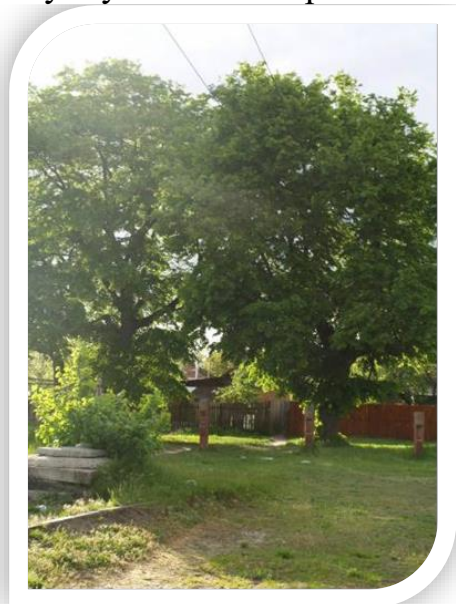
- Топонім *Гожули* походить від прізвища Дем'яна Гуджеля, який, виборовши полковницький пернач, утворив полковий хутір поблизу Полтави в 1718 році.
- Село *Жуки* зберегло у своїй назві прізвище своїх засновників.
- Назва села *Тахтаулове* нагадує про часи Тохтамиша й битву на Ворсклі, у перекладі з татарської означає “дерев'яне селище”.
- За переказами, недалеко від Полтави жив козак Яків, згодом хутір стали називати *Яківцями*.
- Топонім *Юрівка* походить від імені пана, який володів тутешньою землею.

Господарем *Огнівки* у давні часи був полтавський козак із прізвищем Огнів, від нього й утворилася назва хутора, а потім усього урочища. Також існує легенда, що тут, у пишнobarвному урочищі, на Івана Купала любили збиратися парубки й дівчата, аби повеселитися. Усю ніч понад ставками палахкотіли вогнища. Від слова “вогонь” могла утворитися власна назва.

- Існують різні версії походження назви “*Дублянщина*”: за однією — у цій місцині росли дуби, за іншою — колись біля річки мешкали дубильники, які

займалися чинбарством. Проте основною версією є походження назви від прізвища власника хутора — бунчукового товариша Олександра Дублянського.

4.5.2 Топоніми, утворені від загальних назв

- Топонім *Кобищани* має декілька версій походження: перша – від російських заробітчан, які мовили “кабы штаны”; друга – від козаків-переселенців із Кобищ; третя – від козарлюги на прізвище Кобищанин.
- Поселення з назвою *Поділ* на Україні зустрічаються досить часто. Давньоруське подоль означає “нижню частину міста” у порівнянні з горою – підвищеною частиною міста, де жили князі.
- Назва села *Крутий Берег* утворилася від словосполучення, яке вказує на місце розташування населеного пункту.
- Назва сучасного полтавського мікрорайону *Левада* утворилася від загального слова левада, що має таке значення: присадибна ділянка землі із сінокосом, городом та плодовими або іншими деревами.
- Топонім *Кривохатки* утворився від сполучення слів *криві хатки*. У 70-х роках ХХ ст. Кривохатки були перейменовані на честь більшовика П.Вороніна, якого розстріляли білогвардійці під Монастирською горою. У часи декомунізації полтавці вирішують питання нової назви мікрорайону.

- Назва села *Малі Будища* походить від слов'янського “будувати” або від “буд” – споруд, що їх зводили в лісах, де з деревини добували поташ, вугілля, дьоготь, селітру.

- Історія виникнення *Червоного Шляху* тісно пов'язана з будівництвом на початку ХХ ст. залізничної колії під Монастирською горою. Топонім, утворений від прикметника червоний (у значенні “красивий” шлях), є характерним для топоніміки радянських часів, оскільки приблизно 100 населених пунктів має схожу назву.

- Селище *Лісок* отримало свою назву за велику кількість дібров, які завжди були окрасою краю.

Вивчайте свій рідний край, шануйте його!
Пам'ятайте, щоб бути цікавим світу, треба захоплюватися ним!
То чому б не почати зі своєї маленької батьківщини – свого міста?!

Завдання. Прочитати текст. Визначити стиль, жанр тексту. Поставити за текстом питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жук В. Н. Із сивої давнини: нариси з історії України та Полтавщини (VII ст. до н.е – XVI ст. н.е). Полтава: АСМІ, 2005. 266 с.
2. Жук В. Н. Пам'ятники і меморіальні дошки Полтави: нариси. 2006.
3. Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події. Полтава: АСМІ, 2007. 28 с.
4. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України . Київ: Либідь, 2001. с. 252 , 265
5. Наливайко І.М. Перегортаючи сторінки життя. Полтава: Дивосвіт, 2011. 208 с.
6. Наливайко І.М. З глибин віків відлунюють малинові дзвони. Полтава. 2001. 141с.
7. Силенко Л. : Мага Віра. с. 372, 1103 – 1104
8. Халимон В.Ф. Полтавщина очима краєзнавця. –Полтава: Дивосвіт, 2009
9. Чепіль О. вулицями старої Полтави: науково-популярні нариси. Полтава. 2010 с. 110
10. Шендрик Л.К., Мокляк В.М. Тахтаулове – Жуки – маленька осада любові Полтавського краю. Полтава: краєзнавча газета “Край”, 2006.